

A Kárpát-medence földrajza

**Természet, társadalom,
gazdaság, néprajz**

A Kárpát-medence földrajza

Természet, társadalom,
gazdaság, néprajz

Monográfia

A kötet elkészítését támogatta:

BETHLEN GÁBOR
—•—
Alap

Az e-kötet megjelenését támogatta:

A Kárpát-medence földrajza

Természet, társadalom,
gazdaság, néprajz

Monográfia

Szerkesztette:

Molnár József és Papp Géza

Termini Egyesület – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola

Budapest–Beregszász

ETO: 911.2(4-11)
K 22

A kötet egy évtizeddel követi az Akadémiai Kiadó gondozásában napvilágot látott azonos című, a témában készült eddigi legnagyobb szabású összefoglalást. A munka célja nem a nevezett műnél mélyebb és alaposabb elemzés készítése volt, inkább egy olyan összeállítás, amely kisebb terjedelmével és kevésbé szakmai nyelvezetével az érdeklődők szélesebb köre számára jelenthet élvezhető olvasmányt, valamint részévé válhat a térség felsőoktatási intézményeiben oktatott Kárpát-medence földrajza kurzus ajánlott irodalmának.

Kiadásra javasolta a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
Tudományos Tanácsa (2022.06.28., 5. számú jegyzőkönyv).

Készült a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Földtudományi és Turizmus Tanszéke, valamint
Kiadói Részlege közreműködésével.

Szerkesztő: Molnár József, Papp Géza

Szerzők: Andrik Éva, Bálint Lajos, Berghauer Sándor, Cserniczkó István, Csoma Zoltán, Csorba Péter, Dávid Lóránt Dénes, Dobos Endre, Dövényi Zoltán, Fodor Gyula, Gönczy Sándor, Hadnagy István, Horvát Dániel, Kész Barnabás, Kész Margit, Kocsis Károly, Kohut Erzsébet, Kolozsvári István, Makay Zsuzsanna, Marselek Sándor, Molnár D. István, Molnár Ernő, Molnár Ferenc, Molnár József, Papp Géza, Remenyik Bulcsú, Tátrai Patrik, Vince Tímea, Wéber András

Lektorálta:

Dr. Kiss Tímea (Szegedi Tudományegyetem),
Dr. Pénzes János (Debreceni Egyetem)

Műszaki szerkesztés: Papp Géza
Korrektúra: Sin Edina
Borítóterv: Molnár D. István
A kiadásért felel: Dobos Sándor

A monográfia fejezeteinek tartalmáért kizárólag a szerzők felelnek.

ISBN 978-615-81834-4-4

© A szerzők, 2022
© II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 2022

Tartalom

ELŐSZÓ (*Orosz Ildikó*)

1. TERMÉSZETI VISZONYOK

1.1. A Kárpát-medence fogalma, lehatárolása, földrajzi fekvése	(<i>Molnár József</i>)	13
1.2. A Kárpát-medence földtani viszonyainak áttekintése	(<i>Gönczy Sándor</i>)	19
1.2.1. A Kárpát-medencét alkotó földtani egységek kialakulása		20
1.2.2. A medencealakulás, illetve a Kárpátok kialakulásának kezdete		23
1.2.3. A már egységesült medence fejlődése a Kárpátok vonulataival együtt		26
1.2.4. Északnyugati-Kárpátok		29
1.2.5. Északkeleti-Kárpátok		31
1.2.6. Keleti-Kárpátok		34
1.2.7. Déli-Kárpátok		35
1.3. Természetes felszínalakulás a Kárpát-medencében	(<i>Gönczy Sándor</i>)	40
1.3.1. A Duna–Tisza-medence		40
1.3.2. Duna–Morva–Rába-medence		41
1.3.3. Az Erdélyi-medence		42
1.3.4. Északnyugati-Kárpátok		44
1.3.5. Északkeleti-Kárpátok		48
1.3.6. Keleti-Kárpátok		52
1.3.7. Déli-Kárpátok		53
1.3.8. A Bánsági-hegyvidék		54
1.3.9. Erdélyi-szigethegység		55
1.3.10. Dunántúli-középhegység		57
1.4. Ásványi kincsek	(<i>Gönczy Sándor</i>)	60
1.5. Éghajlati sajátosságok	(<i>Hadnagy István</i>)	74
1.5.1. A Kárpát-medence éghajlatának múltja		74
1.5.2. A Kárpát-medence éghajlatát meghatározó tényezők		75
1.5.3. A Kárpát-medence éghajlati körzetei és azok jellemzői		78
1.5.4. Az éghajlati elemek idő- és térbeli változása		84
1.5.4.1. A napsugárzás és napfénytartam		84
1.5.4.2. A levegő hőmérséklete		85
1.5.4.3. A légnyomás és szél		87
1.5.4.4. A felhőzet és a köd		89
1.5.4.5. A légnedvesség és csapadék		90
1.5.4.6. Az időjárási szélsőségek jellemzői		92
1.5.5. A Kárpát-medence éghajlatának várható változása		94
1.6. A Kárpát-medence vízrajza	(<i>Vince Tímea</i>)	99
1.6.1. Folyókák		99

1.6.1.1. A Duna vízrendszerének jellemzése	99
1.6.1.2. Folyószabályozás	103
1.6.2. Állóvizek	107
1.6.3. Felszín alatti vizek	111
1.7. A térség élővilága	116
1.7.1. A Kárpát-medence növényföldrajza (<i>Kohut Erzsébet – Andrik Éva</i>)	116
1.7.1.1. A Kárpát-medence természetes növénytakarójának kialakulása	116
1.7.1.2. Növényföldrajzi alapfogalmak	117
1.7.1.3. Flóraelemek	118
1.7.1.4. Bennszülött (endemikus) fajok a Kárpát-medencében	121
1.7.1.5. Reliktumfajok a Kárpát-medencében	122
1.7.1.6. A Kárpát-medence növényföldrajzi felosztása	124
1.7.2. A Kárpát-medence állatföldrajzi jellemzői (<i>Kolozsvári István</i>)	130
1.8. A Kárpát-medence talajai (<i>Dobos Endre – Csoma Zoltán – Molnár Ferenc</i>)	137
1.8.1. A talajok jelentősége a Kárpát-medence népeinek életében	137
1.8.2. A Kárpát-medence talajtakarója	138
1.8.3. A Kárpát-medence talajai	140
1.8.3.1. Histosol (Láptalajok)	140
1.8.3.2. Leptosols, Umbrisols (közethatású talajok)	142
1.8.3.3. Vertisols (duzzadó agyagtalajok)	144
1.8.3.4. Gleysol (réti talajok)	147
1.8.3.5. Chernozems (mezőségi talajok – csernozjomok)	148
1.8.3.6. Calcisols (karbonáttalajok)	150
1.8.3.7. Arenosol (homoktalajok)	152
1.8.3.8. Fluvisols (öntéstalajok, hordaléktalajok)	155
1.8.3.9. Regosols (földes kopár)	157
1.9. Tájszerkezet és tájtervezés (<i>Csorba Péter – Dávid Lóránt Dénes</i>)	159
Bevezetés	159
1.9.1. A tájhatárok megállapítása	159
1.9.2. Tájbeosztás térképek a 2018-ban kiadott Magyarország Nemzeti Atlaszában	160
1.9.2.1. A magasabb rendszertani szintek	162
1.9.2.2. Korábbi nagytájaink helye az új taxonómiai rendszerben	163
1.9.3. A tájak működését, azaz anyag- és energia-háztartását jelző indikátorok	165
1.9.3.1. Tájszintű anyag- és energiaforgalom vizsgálatok	166
1.9.3.2. A táji anyag- és energiaforgalom lehetséges indikátorai	168
1.9.3.3. A javasolt indikátorok összegzése	172
1.9.4. Tájtipizálás	173
1.9.4.1. A tájtipológia rendező elvei	173

1.9.4.2 Kísérletek az egységes európai tájtipizálási rendszer kialakítására	174
1.9.5. A tájtervezés tájföldrajzi alapjai	177
1.9.5.1. A táj tervezésének indokoltsága	178
1.9.5.2. A fenntartható tájak tervezésének előfeltételei	181
1.9.5.3 A funkcionális folt-folyosó-mátrix rendszer kutatásának legfontosabb eredményei	183
1.9.5.4. A tájmetria és a tájtervezés	187
1.10. Környezetvédelem a Kárpát-medencében (<i>Vince Tímea</i>)	191
1.10.1. Környezeti problémák	191
1.10.1.1. A levegő állapota	191
1.10.1.2. A vizek állapota	193
1.10.1.3. A talajok állapota	196
1.10.1.4. Hulladéktermelés és kezelés	197
1.10.2. Természetvédelem	199

2. NÉPESSÉG ÉS TELEPÜLÉSEK

2.1. Demográfiai jellemzők	205
2.1.1. A népesség száma és térbeli eloszlása (<i>Kocsis Károly</i>)	205
2.1.1.1. Az 1950–1990 közötti időszak	205
2.1.1.2. Az 1990 óta eltelt időszak	206
2.1.2. Természetes szaporodás (<i>Kocsis Károly – Bálint Lajos – Makay Zsuzsanna – Wéber András</i>)	209
2.1.2.1. Termékenység	209
2.1.2.2. Életkilátások	210
2.1.2.3. Természetes szaporodás, fogyás	214
2.1.3. Vándorlás (<i>Dövényi Zoltán</i>)	217
2.2. A népesség összetétele	229
2.2.1. Nem és életkor (<i>Kocsis Károly</i>)	229
2.2.1.1. Nem szerinti összetétel	229
2.2.1.2. Életkor szerinti összetétel	230
2.2.2. Nemzetiség, nyelv (<i>Kocsis Károly – Tátrai Patrik</i>)	233
2.2.3. Vallás (<i>Kocsis Károly – Tátrai Patrik</i>)	239
2.2.4. Iskolázottság (<i>Dövényi Zoltán</i>)	243
2.2.5. Foglalkozás (<i>Dövényi Zoltán</i>)	248
2.3. Települések (<i>Molnár József – Papp Géza</i>)	254
2.3.1. A településhálózat fejlődése	254
2.3.2. Városálózat	265
2.3.3. Szuburbanizáció, agglomerációk	277
2.3.4. A falusi népesség	281

3. A KÁRPÁT-MEDENCE GAZDASÁGA

3.1. A gazdaság fejlődésének általános tendenciái (<i>Fodor Gyula – Molnár Ernő</i>)	290
3.2. Magyarország gazdaságföldrajza	294
3.2.1. Bevezetés: történeti áttekintés, gazdasági folyamatok és változások Magyarországon a rendszerváltozás után (<i>Dávid Lóránt Dénes</i>)	294
3.2.2. A mezőgazdaság általános gazdasági jellemzése (<i>Dávid Lóránt Dénes – Marsелеk Sándor</i>)	297
3.2.2.1. Történeti áttekintés	297
3.2.2.2. Az agrártermelés helyzete	299
3.2.2.3. A (magyarországi) mezőgazdaság szerkezete	301
3.2.2.4. A magyarországi mezőgazdaság földrajza	305
3.2.2.5. A magyarországi mezőgazdaság jövőképe	313
3.2.3. Ipar és építőipar Magyarországon (<i>Molnár Ernő</i>)	315
3.2.3.1. A magyar ipar történelmi távlatokban	315
3.2.3.2. A magyarországi ipar szerkezete	318
3.2.3.3. A magyarországi ipar térbelisége	323
3.2.4. Szolgáltatások földrajza – terciér és kvaterner szektorok köréből, különös tekintettel a gazdasági szolgáltatásokra (<i>Dávid Lóránt Dénes</i>)	330
3.2.4.1. A (magyarországi) szolgáltatási szektor átalakulásának keretfeltételei	330
3.2.4.2. A (magyarországi) szolgáltatási szektor szerkezete	334
3.2.4.3. Közlekedés	335
3.2.4.4. Kereskedelem: nagykereskedelem-kiskereskedelem	343
3.2.4.5. Pénzügyi szolgáltatások	344
3.2.4.6. A negyedik (kvaterner) szektor	345
3.2.5. Magyarország turizmusföldrajza (<i>Dávid Lóránt Dénes – Horvát Dániel – Remenyik Bulcsú</i>)	347
3.2.5.1. Magyarország turizmusának főbb statisztikai adatai	347
3.2.5.2. A pandémia hatása Magyarországon a turizmusra 2020-ban	351
3.2.5.3. Magyarország turisztikai desztinációi, térségei	355
3.2.5.4. Magyarország turisztikai termékei	358
3.2.5.5. Magyarország turizmusának jövőképe	360
3.3. A szlovák gazdaság (<i>Fodor Gyula</i>)	363
3.3.1. Történeti és gazdaságtörténeti áttekintés	363
3.3.2. A mezőgazdaság jellemzői	364
3.3.3. Szlovákia ipara	366
3.3.4. Az ország közlekedési infrastruktúrája és szolgáltató szektora	367
3.3.5. Régiók és városok	369
3.3.6. Szlovákia turizmusa (<i>Berghauer Sándor</i>)	372
3.4. Kárpátalja gazdasága (<i>Fodor Gyula</i>)	373

3.4.1. Történeti áttekintés	373
3.4.2. Mezőgazdaság	374
3.4.3. Az ipar sajátosságai Kárpátalján	375
3.4.4. Közlekedés és szolgáltatások	380
3.4.5. Kárpátalja turizmusa (<i>Berghauer Sándor</i>)	381
3.5. Erdély gazdasági viszonyai (<i>Fodor Gyula</i>)	384
3.5.1. Történeti és gazdaságtörténeti áttekintés	384
3.5.2. A jelenlegi gazdaság általános jellemzése. A mezőgazdaság	385
3.5.3. Erdély ipara	387
3.5.4. Közlekedés és szolgáltatások	389
3.5.5. Regionális áttekintés és gazdasági központok	391
3.5.6. Erdély turizmusa (<i>Berghauer Sándor</i>)	393
3.6. A Vajdaság gazdasága (<i>Fodor Gyula</i>)	395
3.6.1. Történeti áttekintés	395
3.6.2. Mezőgazdaság a Vajdaságban	396
3.6.3. A vajdasági ipar jellemzői	398
3.6.4. A szolgáltató szektor	399
3.6.5. A Vajdaság turizmusa (<i>Berghauer Sándor</i>)	400
3.7. Pannon-Horvátország gazdasága (<i>Fodor Gyula</i>)	401
3.7.1. Történeti áttekintés	401
3.7.2. Pannon-Horvátország mezőgazdasága	402
3.7.3. Az ipar sajátosságai	403
3.7.4. Szolgáltatások Pannon-Horvátország területén	403
3.7.5. Pannon-Horvátország turizmusa (<i>Berghauer Sándor</i>)	404
3.8. A Muravidék gazdasági viszonyai (<i>Fodor Gyula</i>)	406
3.8.1. Általános tudnivalók	406
3.8.2. A Muravidék mezőgazdasága és ipara	406
3.8.3. Közlekedés és szolgáltatások a Muravidék területén	407
3.8.4. A Muravidék turizmusa (<i>Berghauer Sándor</i>)	407
3.9. Az Órvidék gazdasága (<i>Fodor Gyula</i>)	409
3.9.1. Általános tudnivalók	409
3.9.2. Mezőgazdaság és ipar az Órvidéken	409
3.9.3. A szolgáltató szektor jellemzői	410
3.9.4. Az Órvidék turizmusa (<i>Berghauer Sándor</i>)	410
MELLÉKLET: A Kárpát-medence régióinak gazdasági szempontból fontos települései	414

4. A KÁRPÁT-MEDENCE NÉPRAJZI SAJÁTOSSÁGAI

4.1. A Kárpát-medence – a hazát kereső népek kohója (<i>Kész Barnabás – Kész Margit</i>)	422
4.1.1. Nemzetiségek a történelmi Magyarország területén	422

4.1.2. Etnikumok (kisebbségek)	423
4.1.2.1. Cigányok (romák)	424
4.1.2.2. A zsidóság	424
4.1.2.3. Kunok és jászok	425
4.2. Néprajzi csoportok, tájak, szigetek (Magyarország határain belül és túl)	
<i>(Kész Barnabás – Kész Margit)</i>	427
4.2.1. Alföld (Nagyalföld)	429
4.2.1.1. Hortobágy	429
4.2.1.2. Hajdúság	429
4.2.1.3. Nagykunság, Kiskunság (és Bugacpuszta)	429
4.2.1.4. Jászság	430
4.2.1.5. Kalocsa és környéke	431
4.2.1.6. Az alföldi városok világa	431
4.2.1.7. Kelet-Magyarország tájai	432
4.2.2. Dunántúl	436
4.2.2.1. Kisalföld: Hanság, Rábaköz, Szigetköz	437
4.2.2.2. Göcsej, Hetés és Órség	437
4.2.2.3. Somogyország, Ormánság és Dráva-szög	438
4.2.2.4. Sárköz és Mezőföld	438
4.2.2.5. Balaton-felvidék és Bakony	439
4.2.3. Felföld (Felvidék)	442
4.2.3.1. A palócok	443
4.2.3.2. A matyók	444
4.2.3.3. Zoboralja	444
4.2.3.4. Mátyusföld	444
4.2.3.5. Csallóköz	444
4.2.3.6. Felvidéki nevezetességek	445
4.2.4. Erdély	448
4.2.4.1. Partium	448
4.2.4.2. A szűkebb értelemben vett Erdély	450
4.2.4.3. Kalotaszeg	451
4.2.4.4. Mezőség	454
4.2.4.5. Torockó	454
4.2.4.6. Székelyföld	455
4.2.4.7. A csángók	459
4.2.5. Kárpátalja	460
4.2.5.1. Az Ungi-Tiszhát	462
4.2.5.2. Nagydobrony egyedisége	464
4.2.5.3. Munkács környéke	465
4.2.5.4. A Beregi-Tiszhát	466
4.2.5.5. A Szernye-mocsár, Tóhát térsége	468
4.2.5.6. Az Ugocsai-Tiszhát	470
4.2.5.7. Egy falunyi Szatmár – Nagypalád	474

4.2.5.8. A Tisza-völgy (Felső-Tisza-vidék)	475
4.2.5.9. Aknaszlatina – a sóra épült település	477
4.2.5.10. Gens fidelissima – ruszinok és ukránok	478
4.2.6. Délvidék	482
4.2.6.1. Bácska	482
4.2.6.2. Bánság (Bánát)	486
4.2.6.3. Szlavónia	485
4.2.7. Burgenland (Őrvidék)	486
4.3. Nyelvi hasonlóság és nyelvi változatosság a Kárpát-medencében (<i>Cserniczkó István</i>)	490

2.2.5. Foglalkoztatottság²²¹

Dövényi Zoltán

A munka mint társadalmi alapfunkció központi szerepet játszik minden ország működésében. Ebből következik, hogy a népesség munkához való viszonya is kiemelkedő jelentőségű. Itt nem csak azokról van szó, akik hivatalosan munkaviszonyban vannak, mivel munkát nem szervezett keretek között is lehet végezni, elég csak a háztartásbelieket említeni. Az is lényeges, hogy a népesség milyen arányban vonható be a munka világába – ebből a szempontból sem az elöregedett, sem pedig a túlságosan fiatalos korstruktúra nem előnyös. Kiindulásként a munkaképes korú népességet ²²²érdemes figyelembe venni, ahová általában a 15–64 éveseket sorolják, az utóbbi időben – a népesség életkorának növekedésére hivatkozva – a 15–74 éves korosztályt kezdik munkaképes korúnak tekinteni.

Ez azonban korántsem jelenti azt, hogy minden munkaképes korú dolgozik, és azt sem, hogy az ezen kívüliek pedig nem. Itt elég a munkaviszonyban álló nyugdíjasokra gondolni. Az említett problémák miatt használnak egy másik megközelítést is, amikor a népességet gazdaságilag aktív ²²³és gazdaságilag nem aktív ²²⁴kategóriákba sorolják. A gazdaságilag aktív népesség a foglalkoztatottakból és a munkanélküli²²⁵ekből tevődik össze. Ezen csoportok arányát általában a munkaképes korú népességhez viszonyítják. A gazdaságilag aktív népesség arányát az aktivitási ráta/arányszám, a foglalkoztatottakét a foglalkoztatási ráta, a munkanélküliekét pedig a munkanélküliségi ráta fejezi ki, amelynek viszonyítási alapja a gazdaságilag aktív népesség.

Ezekkel a mutatókkal első közelítésben viszonylag jó áttekintés adható egy ország vagy régió munkaerőpiaci helyzetéről, amennyiben ehhez a megfelelő statisztikai adatok rendelkezésre állnak. Tovább nehezíti a helyzetet, ha nem elégszünk meg ezekkel a mutatókkal, hanem arról is szeretnénk valamit tudni, hogy a munkaerőpiac szereplői a gazdaság milyen területein tevékenykednek, azaz milyen a foglalkozási szerkezet. Itt a legegyszerűbb a mezőgazdaság – ipar – szolgáltatások/tercier szektor beosztás használata.

A fenti mutatókhoz szükséges statisztikai adatok elérése még napjainkban sem mindig egyszerű, és ez fokozottan igaz, ha korábbi időszakokról van szó. Így van ez az I. világháború

²²¹ Foglalkoztatottság – a munkában állóknak a teljes munkaképes korú népességhez viszonyított százalékos aránya.

²²² Munkaképes korú népesség – egy ország potenciális munkaerőforrása.

²²³ Gazdaságilag aktív népesség – a foglalkoztatottak és a munkanélküliek együttes száma.

²²⁴ Gazdaságilag nem aktív népesség – a munkaképes lakosság azon része, amely nem folytat aktív kereső tevékenységet.

²²⁵ Munkanélküli – minden olyan személy, aki egy adott időpontban képes és akar is dolgozni, mégsem talál munkát.

előtti, a Kárpát-medencét még kitöltő Magyarország esetében is. Problémát jelent például a munkaképes korú népesség korabeli értelmezése. Ebben az esetben az a gond, hogy a 64 éves felső korhatár nem nagyon értelmezhető, mert ezt az életkort akkortájt meglehetősen kevesen érték meg. Ezt jelzi, hogy a 60 évesnél idősebbek aránya 1869-ben mindössze 5,1%, és 1910-ben is csak 8,2%. Ebből következően nem érdemes felső korhatárt keresni, munkaképes korú népességnek a 15 évesnél idősebb populáció vehető, amit a szakirodalomban szokás munkaerő-potenciálnak is nevezni.

A statisztikai adatok szerint a dualizmus korában a népesség gazdasági aktivitása csökkent. A Horvát-Szlavónországgal együtt számított Magyarország esetében 1869-ben a népesség 46,7%-a volt gazdaságilag aktív, 1910-ben viszont már csak 41,9%-a. A szűkebb értelemben vett Magyarország esetében is csökkenő aktivitási ráta mutatkozik, és még inkább ez látszik a 15 évesnél idősebb népesség vonatkozásában (1890: 76,1%, 1910: 64,0%). A fentiekből az következik, hogy a népesség növekedésével nem tudott lépést tartani a munkaerőpiac bővülése, ami felveti a túlnépesedés problémáját.

Erre utal az a tömeges kivándorlás is, amely az I. világháború előtti évtizedekben érintette Magyarországot. Ez az alapvetően az Egyesült Államokba irányuló exodus demográfiai szempontból óriási veszteséget jelentett az országnak, a korabeli munkaerőpiac szempontjából azonban más a helyzet, mivel a kivándorlás elvitte azokat, akiket a gazdaság nem tudott felvenni. Így a kivándorlás ebben a megközelítésben csökkentette a túlnépesedést. Ezt támasztja alá, hogy a kivándorlás az ország azon részeiről volt nagyobb mértékű, ahol a térség eltartóképessége és a népességszám közötti összhang megbomlott, például a Felvidék keleti részén.

A modern korban a munkaerőpiac problémáinak jó mutatója a munkanélküliek aránya, azonban az I. világháború előtti időből a munkanélküliekről csak szórványos adataink vannak. Munkanélküliségre vonatkozó kérdést először az 1890. évi népszámlálás keretében tettek fel, ekkor azonban csak a „tulajdonképpen ipar hely nélküli segédeit” írták össze, tehát a gazdaságnak csak egy szűk szegmensére terjedt ki, és így volt ez a korszak többi népszámlálásánál is. A korabeli hazai munkanélküliségi statisztika legnagyobb hibája az volt, hogy a legtöbb embert lekötő mezőgazdaságra nem terjedt ki. A mezőgazdasági munkanélküliség egyébként is jelentősen eltért a más szektorokétól, mert nem nyíltan, hanem inkább alulfoglalkoztatottság formájában jelentkezett.

Az agrárszektor „túlnépesedése” elsősorban annak volt a következménye, hogy Magyarországon az ipari forradalom sok évtizedes késéssel zajlott le, és messze nem alakította át úgy a gazdaságot, mint Nyugat-Európában. Így hazánk továbbra is agrárország

maradt, vagy legfeljebb ipari-agrár országnak lehet nevezni. Ezt a foglalkozási szerkezet is jól mutatja: 1869-ben a mezőgazdasági foglalkoztatottak aránya mintegy 75% volt, ami 1910-ig csak 64%-ra csökkent. Ugyanakkor az ipari foglalkoztatottak aránya mintegy 12%, tehát a tercier szektorban (például kereskedelem, közlekedés, pénzügy) dolgozók száma és aránya jócskán meghaladta ezt. A területi megoszlást nézve az ország döntő részén az agrárszektor dominált. A tercier keresők aránya az országos átlag felett volt a Kisalföldön és az Alföldön, a felvidéki bányavárosokban és az északkeleti országhatáron. Az ipari keresők aránya átlag feletti volt Burgenland, Dél-Baranya, a Felvidék középső része, Dél-Bácska, Brassó és Háromszék településein. Itt azonban figyelembe kell venni, hogy az ipar kategóriájába nemcsak a gyáripar, hanem a kisipar és a háziipar is beletartozott. Budapest és környéke természetesen mindkét ágazat esetében messze kiemelkedett jelentőségével.

A trianoni békediktátummal széthullott történelmi Magyarország egyetlen mozaikja sem tudott látványos gazdasági növekedést, illetve átalakulást produkálni a két világháború között. Ez többek között azzal a következménnyel járt, hogy a munkaerőpiac és a foglalkoztatottság lényegében „befagyott”, az új országhatárok között a régi struktúrák konzerválódtak. Ebben jelentős szerepet játszott, hogy az utódállamok többsége a két világháború között is Európa elmaradott/fejletlen országai közé tartozott, nem nagyon voltak eszközeik a frissen megszerzett területek fejlesztésére. De ahol erre lett is volna valamilyen anyagi háttér, ott sem volt rá törekvés, például a cseh uralom alá került Felvidék és még inkább Kárpátalja nem sokat fejlődött ebben az időszakban.

Ezt a foglalkozási szerkezet adatai is alátámasztják. Eszerint az országhatárokkal szabdaltnak Kárpát-medence is megmaradt agrárjellegű nagytérségnek, ahol az ipar továbbra is csekély vagy éppen marginális jelentőségű. Ez még a Felvidékre is igaz, amely régió a történelmi Magyarország keretében az iparosodottabb térségek közé tartozott, de a két világháború között is csak 20% körül volt az ipari foglalkoztatottak aránya. Ennél is alacsonyabb, 10% körüli a mutató értéke Kárpátalján és Erdélyben is. A mezőgazdaság primátusa még a leginkább fejlett Magyarországon is megmaradt, ahol az 1941-es népszámlálás adatai szerint a foglalkoztatottak 51,5%-a a mezőgazdaságban, 21,9%-a az iparban, 26,6%-a pedig az egyéb gazdasági ágakban dolgozott.

Jelentős fordulat a foglalkoztatottság terén is az 1940-es évek végétől kezdődött, amikor a Kárpát-medence túlnyomó részén a korábbi piacgazdaság helyére a szocialista tervgazdaság lépett. Ennek keretében célul tűzték ki a munkaerőpiac átalakítását, a munkanélküliség felszámolását és a teljes foglalkoztatottság megteremtését. Ennek érdekében komoly ipari beruházások kezdődtek, elsősorban a nehézipar és a bányászat területén. Ez az extenzív

fejlesztés jelentős számú új munkahelyet hozott létre, ami a korábbi foglalkoztatási problémákat megoldotta, s aminek következtében a foglalkoztatási arányszám kisebb-nagyobb mértékben mindenütt növekedett. Elvileg megszűnt a munkanélküliség, mivel ideológiai alapon az volt az álláspont, hogy a szocializmusban nem lehet munkanélküliség. Valójában persze mindenütt volt munkanélküliség, csak nem nyíltan, hanem „kapun belül”: azaz voltak olyanok, akiknek hivatalosan volt ugyan munkaviszonyuk, érdemi munkát azonban nem végeztek. Így a teljes foglalkoztatottság a szocialista időszakban inkább fikció volt, nem pedig a valóság.

Az iparosítást a gazdaságpolitika középpontjába helyező törekvés felgyorsította a foglalkozási átrétegződést, és ami korábban hosszabb időszak alatt sem valósult meg, az most viszonylag rövid idő alatt végbement: az iparban dolgozók aránya lett a legmagasabb a foglalkoztatottak között. Ezzel párhuzamosan gyorsan csökkent a mezőgazdaságban dolgozók aránya, és mérsékelten növekedett a terciér ágazat részesedése.

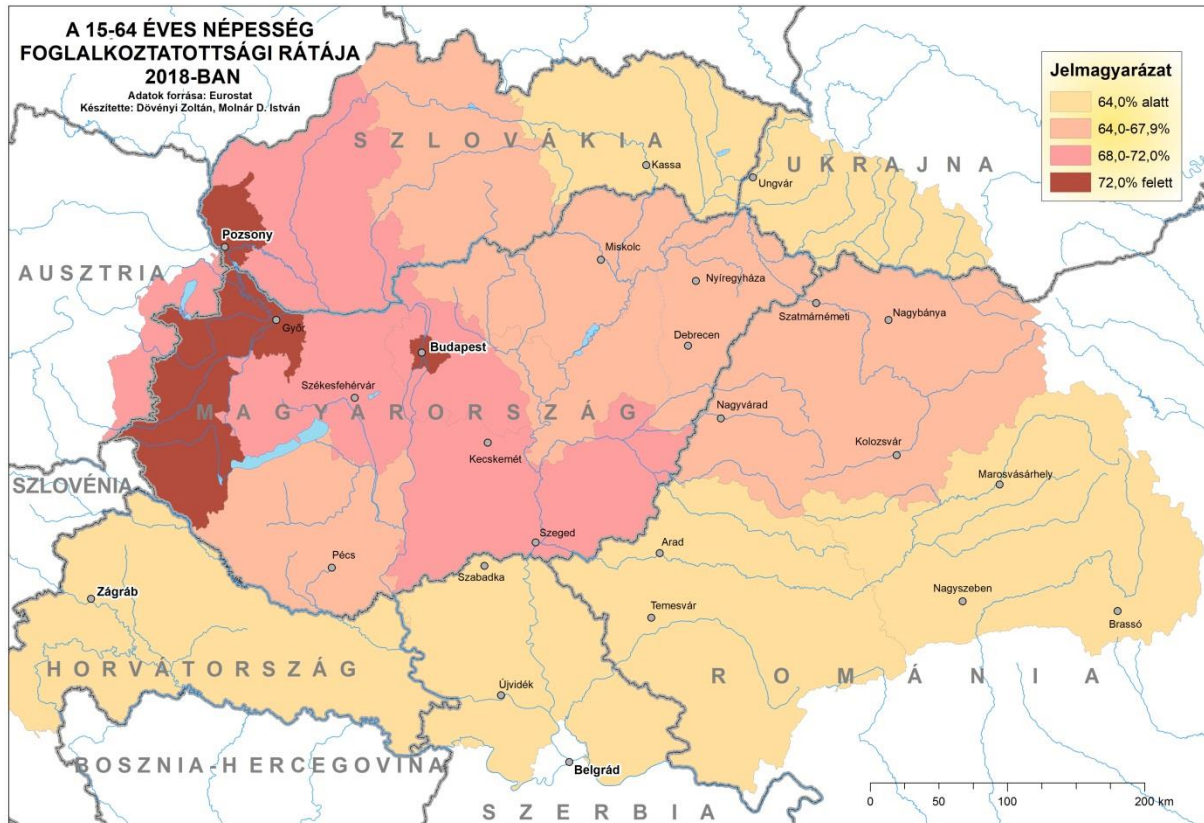
A teljes foglalkoztatottság és a nem létező munkanélküliség ideája azonban csak a szocialista tervgazdaság védőernyője alatt létezhetett, amikor viszont 1990 táján a szocialista országokban végbement a rendszerváltozás, a Kárpát-medence érintett régióiban is drasztikus munkaerőpiaci változások történtek. És nem mellékesen ezek a folyamatok jelentősen megváltozott országhatárok között mentek végbe, ami tovább növelte a Kárpát-medence politikai felaprózódását, a kisállamiság további térnyerését.

A rendszerváltozások után kialakult „transzformációs visszaesés” nagyon súlyosan érintette a munkaerőpiacot, amit leginkább a foglalkoztatási arányszám csökkenése és a tömeges munkanélküliség megjelenése mutatott. A 20. század utolsó évtizedében a Kárpát-medencén osztozó országok szinte mindegyikében a foglalkoztatási ráta jelentős csökkenése volt a jellemző, annak minden következményével. A gazdasági helyzet és ezzel együtt a mutató javulása az ezredforduló táján kezdődött meg, amit viszont a 2008-as gazdasági válság tört meg. A foglalkoztatási ráta az érintett országokban csak 2013 körül indult ismét növekedésnek, ezt viszont a 2020-as koronavírus-járvány törte meg.

Összehasonlítható országos adatok 2018-ra vonatkozóan állnak rendelkezésre – Ukrajna kivételével. Ezek szerint ebben az évben a 15–64 év közötti népesség foglalkoztatási rátája az EU-28 átlagában 73,2%. Ennél jobb volt a mutató értéke Ausztriában (76,2%) és Magyarországon (74,4%), alig maradt el tőle Szlovákia (72,4%), a sort pedig Szerbia (63,1%) zárta.

Az országos adatok mellett NUTS 2 szinten vannak összehasonlítható adatok, szintén 2018-ra vonatkozóan. Az Eurostat Kárpátaljára sajnos nem közölt adatokat, így a Kárpát-

medence 18 NUTS 2 térségének adatai használhatók fel. Eszerint 72%-nál magasabb volt a foglalkoztatási ráta a két fővárosban (Budapest és Pozsony) és a Nyugat-Dunántúlon, a következő kategóriában főleg magyarországi régiók voltak, a legalacsonyabb értékekkel rendelkező öt térség pedig négy országból került ki (2.2.5.1. ábra).

2.2.5.1. ábra. A 15–64 év közötti népesség foglalkoztatottsági rátája 2018-ban

Mivel a szocializmus évtizedei alatt a munkanélküliség ismeretlen volt a szovjet érdekszféra országában, a rendszerváltozás utáni tömeges munkanélküliség igazi sokkhatásként érte a lakosságot. Az esetenként 20%-ot is meghaladó munkanélküliségi ráta csak az ezredforduló környékén csökkent érzékelhetően, a kedvező folyamatokat azonban a 2008-as gazdasági válság ismét megállította, a munkanélküliek száma és aránya ismét növekedésnek indult. A mélypont 2013 táján volt, ezt követően ismét csökkenni kezdett a munkát keresők aránya. 2019-ben az EU-28 átlaga (6,3%) már a prosperitás időszakát idézte, ráadásul a Kárpát-medence országainak a többségében még ennél is jobb volt a mutató értéke.

A munkanélküliek 2019-es arányszáma NUTS 2 szinten nem mutatott szélsőséges különbségeket, még a legmagasabb érték (Vajdaság: 10,5%) is kezelhető munkaerőpiaci helyzetre utal. Az adatokat térképen ábrázolva eléggé mozaikos kép bontakozik ki, ami azt

jelzi, hogy a munkanélküliség jelentősebb különbségei az egyes országokon belül, nem pedig az országok között alakultak ki (2.2.5.2. ábra).

2.2.5.2. ábra. A munkanélküliség aránya 2019-ben

A kedvező munkaerőpiaci folyamatok a koronavírus-járvány miatt 2020-ban nem folytatódtak.

К-22

Географія Карпатського басейну: природа, суспільство, економіка, етнографія. Наукове видання (колективна монографія) / Редактори: Йосип Молнар, Гейзо Папп.

Автори: Єва Андрик, Лайош Балінт, Олександр Бергхауер, Андраш Вебер, Тімео Вінце, Шандор Генці, Іштван Годнодь, Даніел Горват, Лорант Денеш Давід, Ендре Добош, Золтан Довені, Барнабаш Кейс, Маргіт Кейс, Ержебет Когут, Степан Коложварі, Карой Кочіш, Жужанна Макаі, Шандор Маршалек, Ерно Молнар, Йосип Молнар, Федір Молнар, Стефан Молнар Д., Гейзо Папп, Булчу Ременік, Патрік Татраї, Дюло Фодор, Степан Черничко, Золтан Чома, Петер Чорба.

Терміни – Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, Будапешт–Берегове, 2022. – 504 с. (угорською мовою)

ISBN 978-615-81834-4-4

Монографія Географія Карпатського басейну вийшла в світ через десятиріччя після видання під такою ж самою назвою найбільш обширної на сьогодні в даній тематиці синтетичної роботи. Мета авторського колективу була не поглибити, деталізувати вищезгаданий аналіз, радше створення видання, яке меншим обсягом та менш фаховою термінологією може зацікавити більш широке коло читачів, а також стати частиною рекомендованої літератури регіональних географічних, краєзнавчих та країнознавчих дисциплін ЗВО.

УДК 911.2(4-11)

Наукове видання
**Географія Карпатського басейну:
природа, суспільство, економіка, етнографія**
Колективна монографія
2022 р.

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради Закарпатського угорського інституту
ім. Ф.Ракоці II (протокол № 5 від 28.06.2022).

Підготовлено кафедрою географії та туризму і Видавничим відділом
Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II.

Редакційна колегія:
Головний редактор: Йосип Молнар
Відповідальний редактор: Гейзо Папп

Рецензенти:
Тімеа Кіш, DSc (Сегедський університет, м. Сегед, Угорщина)
Янош Пензеш, PhD (Дебреценський університет, м. Дебрецен, Угорщина)

Технічне редагування та верстка: Гейзо Папп
Коректура: Едіна Шін
Дизайн обкладинки: Стефан Молнар Д.

Відповідальний за випуск: Олександр Добош

За зміст колективної монографії відповідальність несуть автори.

**Видання підготовлене за підтримки Фонду національної співпраці ЗАТ
«Благодійний фонд ім. Габора Бетлена»**

ISBN 978-615-81834-4-4

9 786158 183444